

Erzurum Kongresi

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte tüm ülkede olduğu gibi Erzurum ve çevresinde de millî hareketler oluşmaya başlamıştı. İşgale uğramayan Türk toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmekteydi. Yapılan paylaşıma göre, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulması da söz konusu olmuş ve bu durum bölge halkını derinden etkilemişti. Bölgenin Ermenilere verilmesi ihtimaline karşı, merkezi İstanbul olmak üzere Kasım 1918'de Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurulmuştu. Beyrut Eski Valisi İsmail Hakkı, Hicaz Eski Valisi Mahmut Nedim, Bayezid Mebusu Şefik, Diyarbakır Mebusları Zülfü ve Feyzi, Süleyman Nazif, Cevat Bey ve Raif Efendi tarafından kurulan cemiyetin amacı; "Kayıtsız ve şartsız Türk hukukunu muhafaza, doğu topraklarından herhangi bir parçanın Ermenistan'a terk edilmesi durumunda veya herhangi bir fiili tecavüz karşısında Doğu Vilayetleri halkının müttehiden silahlı müdafaasını temin etmeye çalışmak" şeklinde tespit edilmişti. Cemiyet, yaptığı toplantılarda Doğu Vilayetlerindeki halkın haklarını korumak için neler yapılabileceği üzerinde mesaisini yoğunlaştırmış, Doğu Vilayetlerinin tarih itibarıyla Türk memleketi olduğu ve Ermenilere verilemeyeceği kararını almış ve bu kararı bütün dünyaya karşı müdafaa etmek için Fransızca bir gazetenin ve ayrıca ülke içinde de Hadisat gazetesinin çıkarılmasına karar vermişti. Kısa süre sonra, Cevat Dursunoğlu cemiyet merkezine başvurarak, Erzurum'da da bir şube açmak için talepte bulunmuştu. İstanbul'dan Erzurum'a geldiğinde Albayrak gazetesini çıkaran Süleyman Necati ve şehrin diğer ileri gelenleri ile de irtibata geçmiş ve İstanbul'daki gelişmeleri bölge halkına anlattıktan sonra, Erzurum'un Ermeni tehlikesiyle karşı karşıya kaldığına dikkati çekerek, cemiyetin çalışmalarından bahsetmiştir. Bu amaçla 1 Mart'ta yapılan toplantıda, mesele ciddiyle tartışılmış ve İstanbul'dan herhangi bir şey beklemenin mümkün olmayacağı, müdafaadan başka çıkar yol olmadığı ve bunun için de teşkilatlanılması gereği vurgulandıktan sonra, 3 Mart 1919'da cemiyetin kurulmasına karar verilmiştir. Cemiyet 6 Mart'ta ilk toplantısını yapmış ve başkanlığına Hacı Fehim Efendi'yi seçmiştir. Oluşturulan beyanname bütün Doğu Vilayetlerine gönderilmiş ve halk üzerinde de büyük tesir yaratmıştır. Kazım Dirik'in Mart ayının sonunda Erzurum'a gelişi ile birlikte cemiyetin çalışmaları daha da aktif hâle gelmiş ve Albayrak gazetesi de cemiyetin propaganda organı olmuştu. Kars'ın Ermeniler tarafından işgali, cemiyetin çalışmalarını daha da kamçulamış ve şehir içindeki teşkilatın livalara ve kazalara yayılarak, müdafaa fikrinin köylere kadar götürülmesine, bütün şark vilayetlerinin aynı fikir etrafında birleştirilmesine ve mutlaka ordudan da yardım alınmasına karar verilmişti. Nisan 1919'da yapılan toplantıda Hoca Raif Efendi, cemiyetin İdare Heyeti'nin başkanlığına getirilmiş ve yeni bir Teşkilat Nizamnamesi oluşturulmuştu. Hazırlanan bu yeni nizamname ile İstanbul'daki cemiyetin amaçları aşılmıştı. İstanbul'daki cemiyet Ermeni iddialarını çürütmeyi ve fikrî mücadeleyi öngörürken, Erzurum'da alınan kararlarla Millî Mücadele hedeflenerek, bu amaçla 50 kişilik te Heyet-i Faale oluşturulmuştu. Böylece Erzurumluların iradesi tek bir noktada toplanmış bulunuyordu. O da "*düşmana hiçbir şey vermemek ve düşmanı memleketin her noktasından atmak*"tı. Kısa süre sonra Doğu Vilayetlerinin müdafaasını sağlamak amacıyla Erzurum'da bir kongrenin toplanmasına da karar verilmişti. Cemiyetin Erzurum şubesi yöneticileri, derneğin İstanbul'daki genel merkezine telgraf çekerek, Trabzonlularla görüş birliğine vardıklarını, Erzurum'da toplanacak kongre için doğu illerinden olumlu cevap aldıklarını ve 10 Temmuz'da toplanacak kongre için gerekli iznin verilmesini istemişler ve Başkan Ahmet Nedim imzasıyla 17 Haziran'da olumlu cevap almışlardır. Bu arada 13 Mart 1919'da 15. Kolordu Kumandanlığına Kazım Karabekir Paşa'nın tayin edilmesi olayların gidişatını büyük ölçüde değiştirmiş ve hızlandırmıştır. O, Erzurum'a hareket etmeden önce İstanbul'da yakın silah arkadaşı Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde baş başa bir görüşme yapmış ve bu görüşme daha sonraki olayların altyapısını oluşturduğu gibi toplanacak olan Erzurum Kongresi'nin fikrî yünden temelinin atılmasına öncülük etmiştir. Böylece Kazım Karabekir'in 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelişiyle birlikte,

cemiyetin faaliyetlerinin daha aktif hâle getirilmesi açısından aranılan lidere de kavuşulmuştu. Kazım Karabekir, Erzurum'a geldikten hemen sonra, IX. Tümen Komutanı Albay Rüştü Bey ile görüşmüş ve Erzurum'daki diğer çalışmalar hakkında da bilgi almıştır. 4 Mayıs'ta Müdafaa-i Hukukçular ile görüşmüş, silahların teslim edilmeyeceğini ifade etmiştir. Hoca Raif Efendi ile yaptığı konuşmasında; "Ben buraya Erzurum'un doğusunda iş görmeye geldim. Ben, Erzurum'un doğusunda kaldıkça, Erzurum'a yabancılar hâkim olamaz. Fakat asıl mesele memleketin istiklalini ve elimizden bir karış yer vermemeyi temin etmektir..." diyerek şehirdeki teşkilatlanmada önemli bir görev üstlenmiştir. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, daha Anadolu'ya geçmeden İstanbul'da Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşalarla buluşarak, Anadolu'da bir millî mukavemet kurulması için bazı esaslar üzerinde görüşmüş ve Doğu Anadolu'da bir millî hükûmet kurmak suretiyle vatanın kurtarılması konuları üzerinde düşünce birliğine varmıştı. Mustafa Kemal Paşa, esasında Anadolu'da başlatacağı hareketi halka mal etmek ve bunu bir halk hareketi olarak göstermek isterken planını hatasız bir şekilde tespit etmişti. Bir yandan 21 Mayıs'tan itibaren kolordu kumandanlarıyla temas kurarken diğer yandan da ülkedeki millî teşkilatların durumunu tespit etmeye çalışmıştır. Müfettişlik bölgesindeki valiliklerden ve mutasarrıflıklardan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti hakkında bilgi isteyerek, cemiyetin teşkilat kurduğu yerleri, belli başlı kurucularını, temsilcilerini ve birbiriyle olan irtibatlarını tespit etmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa bütün bu ön hazırlıkları gerçekleştirirken, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İzmir'in işgalini protesto etmek için büyük bir miting düzenlemiştir. Mitingde bir konuşma yapan Cevat Dursunoğlu, Ermeni istilası tehlikesine değinerek, tek çarenin silahlanıp saldırgana karşı koymak olduğunu, bunun dışında kurtuluş yolu olmadığını söyleyerek Wilson ve İtilaf Devletleri temsilcilerine yapılan hatanın düzeltilmesini isteyen telgraflar çekilmesini talep etmiştir. 30 Mayıs 1919'da alınan karar gereğince, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis ve Elazığ şubeleri, Erzurum Belediye Başkanlığına bir telgraf göndererek, Trabzon Vilayeti ile Vilâyât-ı Şarkıyye Vilayetleri (Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır, Elazığ Bitlis) nin ortak bir kongre yapmalarını teklif etmiştir. Aynı teklif 30 Mayıs 1919 tarihinde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti tarafından, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyetine yapılmış ve ortak bir kongre talebinde bulunulmuştu. Bir yandan kongre hazırlıkları yapılırken, diğer yandan da Albayrak gazetesi Müdürü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Belediye Başkanı İstanbul'da İngiliz siyasi temsilcisine, Amerika, Fransa, İtalya siyasi temsilcileriyle basın derneklerine de bir telgraf göndererek İzmir'de Yunanlıların yaptıkları zulümlere son verilmesini istemişlerdi. Cemiyet tarafından oluşturulan Heyet-i Faale'nin 6 Haziran'daki toplantısında ise, her mahalleye basılı belgeler gönderilerek, Ermenilerden görülen zulüm ve katliamların tespiti kararlaştırılmış, valiye başvurularak halka açık toplantı yapılması istenmiştir. Hüseyin Avni Bey'in başkanlığında yapılan daha sonraki toplantıda ise, Avrupa Devletlerinin kendilerine iyi bakmadığı belirtilerek, ayakta kalabilmenin tek çaresinin halkın fikir birliği içinde bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Cemiyet, diğer yandan İstanbul'daki siyasi gelişmeleri de yakından takip etmiş, Sadrazam'ın barış görüşmeleri için Avrupa'ya gitmeye hazırlandığı sırada 7 Haziran 1919'da oy birliği ile aldığı bir kararı Sadrazamlığa bildirmişti. Buna göre, Doğu Anadolu'da Ermeni isteklerinin yersiz olduğu belirtilerek, hak iddiasında bulunmaları ihtimaline karşı dikkatli olunması gerektiği vurgulanmış, Ermeni özerkliği veya mandası gibi çözümlerin Erzurumlular tarafından asla kabul edilmeyeceği belirtilmişti. İngiliz belgelerine göre; Erzurum Kongresi'nin toplanmasının pek çok nedenleri vardı. Bunlar, Doğu illerinde bir büyük Ermenistan kurulması olasılığının yaratmış olduğu kaygı, Kuzey illerinde bir Pontus Devleti kurulmasıyla ilgili Rum ve Yunan davranışları, İngiliz koruyuculuğu altında bağımsız ya da özerk bir Kürdistan kurulması yolundaki İngiliz-Kürt düzenleri, İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi'ni çiğneyerek Osmanlı Devleti'nin kimi bölgelerini işgal etmiş olması, Osmanlı başkentinin İtilaf Devletleri'nin fiili denetimi altında bulunması, Yunanlıların Aydın ilinde Türklere uyguladıkları soykırım davranışları, kuzeyde Rumlar, güney ve doğu'da Ermeniler tarafından

katledilme korkusu, Anadolu halkı arasında genel kaygı ve ümitsizlik duygusuydu. Nihayet 17 Haziran 1919'da sancak ve kazalardan gelen 21 delegenin katılımı ile vilayet kongresi toplanmış ve kongre beş gün devam etmiştir. Reis Hoca Raif Efendi'nin nutkuyla açılan kongrede 18 sayfalık gizli bir rapor kabul edilmiştir. Raporda ülkenin içinde ve dışında yayılan Ermeni propagandasından ve yapılan icraatlardan bahsedilmiş ve Wilson prensiplerinin dikkate alınmadığı, bölge halkının arasına ayrılık tohumları ekildiği üzerinde durulmuştur. İşgal tehlikesi karşısında diğer altı vilayetle de birleşilerek karşı konulması ve vatanın birliğinin korunması esasında birleşilmişti. Osmanlı camiasından ayrılmayarak, Osmanlı Hükûmeti oraları terk etse bile, vilayetlerdeki Müslüman halkın son ferdi ölünceye kadar vatan topraklarını müdafaa etmek fikri kabul edilmişti. Doğu Anadolu'nun ikinci bir Kırım olmayacağı özellikle vurgulanmış, bunun için her türlü fedakârlığın göze alınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Ermeni saldırısına karşı her türlü fedakârlığın yapılarak karşı konulması, bekçi teşkilatı oluşturulması, kooperatif ve şirketler gibi iktisadi teşkilat yapmayı, savaşta kapanmış okulların açılması da karar altına alınmıştır. Böylece 23 Temmuz'daki büyük kongreye giden yol da burada başlatılmıştır. Kongre Kurulu, Sadrazama ve Paris'teki Delege Başkanı Damat Ferit Paşa'ya çektiği telgrafta, doğu illerinin yurttan koparılamayacağını bildirmiş ve bu kararın Paris Barış Konferansı'nda duyurulmasını da istemiştir. Kongre hazırlıklarından haberdar olan Mustafa Kemal, Amasya'dan Kazım Karabekir'e yazdığı mektubunda, Erzurum Kongresi için yapılan girişimi olumlu karşıladığını söylemiştir. Yapılan bu ilk kongrenin ardından büyük kongrenin 10 Temmuz 1919'da toplanması kararlaştırılmış ve gerekli hazırlıkların tamamlanmış olmasına rağmen, bir veya iki delegenin 10 Temmuz'da bulunamayacaklarını bildirdiklerinden dolayı bu tarih 23 Temmuz 1919'a ertelenmiştir. Erteleme olayı ile birlikte artık Mustafa Kemal'in Erzurum'a gelişi büyük bir ümitle beklenmeye başlanmıştı. Mustafa Kemal, Samsun'daki görevini tamamladıktan sonra 25 Mayıs'ta Samsun'dan ayrılmış; Merzifon, Havza, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan ve nihayet Erzurum'a uzanan yolculuğu sırasında bir yandan gerekli incelemelerde bulunarak halkı millî mücadeleye teşvik etmeye çalışmış, bir yandan da Erzurum ve daha sonraki Sivas Kongreleri için gerekli hazırlıkları yapmıştır. Nihayet (Eski Bahriye Nazırı) Rauf Bey, 3. Ordu Müfettişlik Kurmay Başkanı Manastırlı Kurmay Albay Kazım (Dirik), Karargâh Erkan-ı Harbiyesi İstihbarat ve Siyaset şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede), Müfettişlik Sağlık Bakanı Dr. İbrahim Tali (Öngören), Sağlık başkan yardımcısı Binbaşı Refik (Saydam), Eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit), Müfettişlik Başyaveri Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Üsteğmen Hayati (Kurmay Başkanı emir subayı ve Müfettişlik kalem amiri), Üsteğmen Abdullah (İşe subayı), Teğmen Muzaffer (Kılıç-Müfettişlik ikinci yaveri), Faik (Aybars-Şifre kâtipi), Memduh (Atasev-şifre kâtip yardımcısı) Başyaveri maiyeti ile birlikte Erzurum'a gelmiştir. Erzurum'a gelişinin ertesi günü Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini ziyaret ederek kongre hazırlıkları hakkında görüşmelerde bulunmuş, vilayet kongresinde tespit edilen esasların büyük kongrede nasıl savunulacağı ve kimlerin hangi konularda konuşacağı kararlaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişi ve yaptığı ilk toplantılarıyla birlikte Millî Mücadele ve kongre hazırlıkları daha da anlamlı hâle gelmiştir. Erzurum'a gelişi ile birlikte hemen çalışmalara başlayan Mustafa Kemal, yakın arkadaşları olan Kazım Karabekir Paşa, Vali Münir Bey, Rauf Bey, eski Mutasarrıflardan Süreyya Bey, Mahzar Müfit Bey, III. Ordu Kurmay Başkanı Albay Kazım, Kurmay Binbaşı Hüsrev, Dr. Binbaşı Refik Bey ile birlikte gizli bir toplantı yapmış ve Türk vatanının içine düştüğü kötü durumu anlatarak düşüncelerini ortaya koymuş ve hareket tarzlarını belli edecek kararı sormuştur. Mustafa Kemal ayrıca hareketin başına geçecek kişiyi seçmelerini de istemiştir. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa nihai hedefi şu sözleriyle özetlemiştir: "Arkadaşlar, tek bir tedbir: Hâkimiyet-i Milliyeye müstenid bila kaydu şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehal vasil olmaktır. Hedefimiz bu olacaktır. Kolay şey değil, idealimizi tahakkuk ettirmek yolunda şimdiden şahıs şahıs yükleneceğimiz vazifeler ağır, müşkül hatta tehlikeli olacaktır. Millî Mücadele'de topyekûn mücadele esastır. Büyük mukavemetlerle,

ihânet ve hıyanetlerle karşılaşacağımız muhakkaktır. Millî Mücadele'yi milletin büyük ekseriyetine dayanarak süratle hızlandırmak ve organize etmek zorundayız. Yürüyeceğimiz yol tehlikelerle, çetinliklerle, hatta ölmek ve öldürülmek ihtimalleri ile doludur. Bu tehlikelere göğüs germeye kendisinde iktidar, azim, imkân ve cesaret görmeyen arkadaşlarımız varsa, şimdiden aramızdan ayrılabilirler. Ancak bu saydığım tehlikeleri, ihtimal ve yorgunlukları göze alabilenler benimle teşrik-i mesai etmeyi kabul etmiş olurlar. Büyük bir vatan ve millet davasına atılıyoruz. Bütün bir milletin maddi ve manevi seferberliği, mücadelesi, savaşı ve muzaffer olması lazımdır. Böyle bir muazzam bir dava gizlice görülemez, yürütülemez. Millet davası ancak millet huzurunda görülüp yürütülebilir. Bunun için de ortaya çıkmak, meydana atılmak bir millet ferdi olarak çalışmak icap edecektir." Daha sonra yapılan ikinci toplantıda doğu illerinin Millî Mücadele'ye katılma kararı ortaya konulmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, kullanmakta olduğu yetkiyle 5 Temmuz'da bütün komutanlara bir tamim göndererek önemli haberleşme merkezlerini kontrol altında tutmak için gerekli önlemleri almıştır. 8 Temmuz'da İstanbul Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu komutanlığından azlını açıklamış ve bu göreve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın vekâlet edeceğini bildirmiştir. Aynı günün gecesi Mustafa Kemal Paşa da sadece ordu komutanlığından değil askerlik mesleğinden de ayrıldığını ve sine-i millete geri döndüğünü ilan etmiştir. Bunu da bir beyanname ile Vilâyet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesi başkanlığına bildirmiştir. Alınan bu önemli karar yine bizzat Mustafa Kemal tarafından ordulara ve millete de duyurulmuştur. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve yetkilerden ayrılan Mustafa Kemal, milletin sevgi, şefkat ve cömertliğine güvenerek milletin sinesine geri dönmüştür. Mustafa Kemal'in istifasını takiben Dr. Binbaşı Refik (Saydam), Binbaşı Hüsrev (Gerede), Müfettişlik Kalem Amiri Hayati, Yaver Cevat Abbas ve Muzaffer Beyler de kendiliklerinden ordu ve askerlikle münasebetlerini kesmişlerdir. Aynı şekilde Erzurum'da bulunan Rauf Bey de illere çektiği bir telgrafla, İstanbul'dan ayrılarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarının açtığı millî cihada katıldığını bildirmiş ve onunla beraber çalışmaya karar verdiğini sonuna kadar ayrılmayacağına dair de söz vermiştir. Bu sırada Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'in yanına gelerek kumandasındaki Kolordu ile birlikte bundan böyle de emirlerine amade olduklarını bildirince, Mustafa Kemal bu hareketten son derece duygulanmış kendisini tutamayarak, Kazım Karabekir'i sıkıca kucaklamış ve teşekkür etmiştir. Diğer yandan Ali Fuat Cebesoy da beyannameyi alır almaz Mustafa Kemal'e Anadolu'da, İstanbul'da ve Amasya'da daha önceden vermiş olduğu sözü hatırlatarak bir telgraf çekmiştir. Bu arada Rawlinson, Kongrenin 10 Temmuz'da toplanacağını haber alınca 9 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'yı evde ziyaret ederek yarın bir kongre açacaklarını duyduğunu sorunca, Mustafa Kemal verdiği cevabında, millet tarafından açılmasının uygun görüldüğünü belirtmiştir. Bunun üzerine Rawlinson, açılmamasının uygun olacağı tavsiyesinde bulunmuştur. Bu tavsiyeye Mustafa Kemal sert bir cevapla karşılık vermiş, "Kongre muhakkak toplanacak ve gününde de açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden fikirlerinize hâkim olan sebepleri dahi sormayı lüzumlu görmüyorum." demiştir. Rawlinson, "Hükûmetim bu kongrenin toplanmasına müsaade edemez." deyince Mustafa Kemal daha da net bir ifade ile "Ne hükûmetinizden ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilmeyeceği bahis mevzuu olsun" demiştir. Rawlinson bu durumda toplantının dağıtılmasına mecbur olacaklarını söylediğinde, Mustafa Kemal son bir cevapla, "O hâlde biz de mecburi ve zaruri olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar, milletin kararını yerine getiririz. Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız." demiş ve görüşmeyi kesmiştir. Kısa bir süre sonra Vilâyet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesi ilk idare kurulu bir toplantı yaparak kongre hazırlıklarıyla görevli beş kişilik ekip (Hoca Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman, Emekli Binbaşı Kazım (Yurdalan), Gazeteci Necati ve Cevat Dursunoğlu) Heyet-i Faale başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın ve ikinci başkanlığına da Rauf Bey'in getirilmesine karar vermiştir. Bu büyük olay Albayrak gazetesinde halka da ilan edilmiştir. Yapılan yorumda; Mustafa Kemal'in istifasının bir azim ve iman vesikası olduğundan bahisle,

kendisini Millî Mücadele'nin başında görmek istediklerini belirtmişlerdir. Böylece Mustafa Kemal başkanlığındaki ilk Heyet-i Faale toplantısı 10 Temmuz'da Müstahkem Mevki Karargâhında yapılmıştır. Toplantıya Heyet-i Faale üyesi beş kişiden başka Rauf Bey ile Kazım Karabekir Paşada katılmıştır. Yapılan toplantıda masanın üzerine konulan dünya haritası üzerinde, Mustafa Kemal Paşa, dünyanın o günkü siyasi ve askerî durumunu en ince noktasına varıncaya kadar anlatmış ve bu durum karşısında yapılması gerekenleri de açıklamıştır. Yapılan ikinci toplantıda Kongrenin 23 Temmuz'da açılması kesin olarak kararlaştırılmış ve vilayetlere duyurulmuştur. Mustafa Kemal ve Rauf Bey, Emekli Binbaşı Kazım Bey ve Cevat Dursunoğlu'nun istifa etmesiyle kongre üyeliğine seçilmişlerdir. Bunu takiben Hoca Raif Efendi, Mustafa Kemal'in kongreye başkanlık yapabilmesi amacıyla kendi üzerindeki yetkilerin Mustafa Kemal'e devredilmesi için, İstanbul'da bulunan cemiyet merkezinden izin istemiştir. O, yaptığı açıklamasında, toplanacak olan Kongreye Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti gibi diğer cemiyetlerin de delege göndermesinden dolayı Kongrenin sadece Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin kongresi olmaktan çıktığını, Umumi Kongre niteliği taşıdığından dolayı daha ciddi bir durum arz ettiğini, Mustafa Kemal'e kendi görevinin devredilmesi gereğini vurgulamıştır. Gerçekte de Mustafa Kemal, Kongreyi mahallî bir kongre statüsünden çıkarıp, ülke çapında vatan ve milletin kurtuluşu yolunda hayati kararlar alacak büyük bir millî kongre hâline getirmeye çalışıyordu. Askerlikten ayrıldıktan sonra kongre çalışmalarına daha çok önem vermeye başlamıştı. Bizzat kendisi kongreye dâhil olmak ve onu idare etmek istiyordu. Çünkü zaman geçirmeksizin millî iradenin faaliyete geçirilmesi şarttı. Fakat gelişen zaman içinde bu konuyla ilgili olumsuzluklar da kendini göstermeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa bir yandan Erzurum'da bu faaliyetlerini yürütürken diğer yandan Dâhiliye Nezareti, Erzurum Valiliğine gönderdiği telgrafta Mustafa Kemal'in nerede olduğunu ve ne yaptığını sormuş, Erzurum Valiliği ise verdiği cevabında Erzurum'da olduğunu ve kaldığı evde özel işleriyle uğraştığını yazmıştır. Kısa bir süre sonra bu defa da Ali Fuat Paşa'nın aracılığı ile Mustafa Kemal hakkında bilgi istenilince Hüsrev Gerede, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Mustafa Kemal ve Miralay Kazım imzalarıyla yeniden cevap verilerek, Amerikan mandasının çok dikkatli tahlil edilmesi istenmiş ve bu durumlara ancak milletin güvenine layık hükümetlerin karar verebileceği, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarının beklenilmesi gerektiği bildirilmiştir. Gönderilen bu telgrafa karşılık, Sadrazam Damat Ferit bir bildiri yayımlayarak Paris Barış Konferansı'nda bulunduğu 6 haftalık süre içerisinde, Anadolu'nun yarattığı karışıklığın üzücü olduğunu, millî kongre hazırlıklarının anayasaya aykırı olduğunu ve engellenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal bir yandan Heyet-i Faale'nin çalışmalarını idare ediyor, bir yandan da tüm Anadolu Millî Mücadelesi'ne el koymuş bulunuyordu. 13 Temmuz'da arkadaşları ile yaptığı bir toplantıdan sonra mülki ve askerî makamlara bazı tebliğlerde bulunarak, irade-i milliyenin devlet ve milletin geleceğine hâkim, ordunun da bu irade-i milliyenin yardımcısı olduğunu belirtmiş ve bu konuyla ilgili önemli kararlar almıştır. Erzurum'da kongre günü yaklaştıkça hissedilir derecede hareketlilik yaşanmış, Erzurum'a gelen delegeler Ilıca veya İstanbul kapısında karşılanarak kongrenin son hazırlıkları da tamamlanmıştı. Yapılan tüm hazırlıklardan sonra 23 Temmuz Çarşamba günü saat 11'de kongre açılmıştır. Hoca Raif Efendi'nin kısa bir konuşmasından ve Şiran Delegesi Müftü Hasan Efendi'nin duasından sonra başkan seçimine geçilmiş ve Mustafa Kemal Paşa başkan seçilmiştir. Seçimin hemen ardından Mustafa Kemal yaptığı konuşmasında ilk olarak delegelere teşekkür ettikten sonra, ülkenin içinde bulunduğu durumdan bahsederek ülkenin bir çıkmazın içine sürüklendiğini, vatani ve padişahı kurtarmanın tek çaresinin Millî İrade'yi hâkim kılmak olduğunu söylemiştir. Daha sonra takip edilmesi gereken yoldan bahsetmiş; sözlerini, Allah'ın millet ve padişahı koruması ve kongreyi de başarıya ulaştırması dileği ile bitirmiştir. Hemen akabinde de padişaha bağlılık telgrafı çekilmiştir. Daha sonra gündeme geçilmiş ve komisyonlar seçilmiştir. Kongreye katılan delegelerin toplamı Van'dan iki, Bitlis'ten üç, Sivas'tan on, Trabzon'dan on yedi ve Erzurum'dan da yirmi dört delege olmak üzere elli altıdır. Böylece Erzurum Kongresi'ne, altı Doğu Anadolu Vilayetinden Diyarbakır ve Elazığ katılmamış,

Erzurum, Sivas, Bitlis, Van ve Trabzon katılmıştır. İki başkan vekilliğinden birine Erzurumlu Hoca Raif Efendi, diğerine Trabzonlu İzzet Bey, kâtipliklere de Erzurum'dan Karaköse Delegatesi Necati Bey ile Trabzon'nun Vakfıkebir Delegatesi Abdullah Hasip Efendi getirilmiştir. Daha sonra Nizamname, Matbuat, Maliye ve Belgeleri İnceleme Komisyonları seçilmiştir. Kongre 24 Temmuz Perşembe günü öğleden sonra yaptığı ikinci toplantısında, Sürmene, Giresun ve Şebinkarahisar delegelerinin verdikleri önergeye göre kongrece seçilecek bir heyet tarafından gazete çıkarılması, kongrenin amacı hakkında Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak yayımlanacak bir bildirin İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmesi ve on beş kişilik bir program komisyonunun seçilmesi teklif edilmiştir. Böylece komisyona Raif Efendi (Erzurum), Rauf Bey (Erzurum), Necati Bey (Erzurum), Servet Bey (Trabzon), Tevfik Bey (Bayburt), Ömer Fevzi Bey (Sürmene), Ziya Bey (Sivas), Cazım Bey (Van), Fazlullah Bey (Sivas), Süleyman Bey (Bitlis), Cemil Bey (Şebinkarahisar), Mustafa Bey (Mesudiye), Zeki Bey (Gümüşhane), Hacı Fevzi Bey (Erzincan) seçilmişlerdir. 25 Temmuz Cuma günü tatil gününe denk geldiğinden toplantı yapılmamış; Kongre, 26 Temmuz Cumartesi günü Hoca Raif Efendi'nin başkanlığında üçüncü toplantısına başlamıştır. Fakat bu sırada İstanbul Hükûmeti tarafından bir bildiri yayımlanmıştı. Bildiride; Erzurum Kongresi bir Millet Meclisi mahiyetinde gösterilmiş, anayasaya aykırı olduğu belirtilmiş ve önlenmesi gereği vurgulanmıştır. Hatta kongreye katılanlar asi ilan edilmiş, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının tutuklanması da istenmiştir. Bu hususta Erzurum Valiliğine gerekli talimat dahi verilmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda Padişaha, Sadrazama ve Belediye Başkanlarına, derneklere, mülkiye amirlerine, büyük komutanlara, saltanat ve hilafete bağlılığı her sefer tekrarlayan kongrenin aleyhinde yapılan propagandaların İtilaf Devletleri'nin işine yarayacağını ve mütarekenin 24. maddesine göre buraları işgale hak kazanacaklarını bundan dolayı da bir an önce Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağrılmasını belirten telgraflar çekilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, hiç telaş ve endişe göstermeyerek bunun sadece bir başlangıç olduğunu, ileride çok daha zor duruma karşılaşacaklarını ve onların da üstesinden geleceklerinden şüphesi olmadığını belirtmiştir. Kongre çalışmalarına devam ederken Harbiye Nezareti Erzurum'da olup bitenleri merak etmeye başladığından 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'den bilgi istemiştir. Kazım Karabekir verdiği cevapta, halkın "Memleketimizi kimseye vermeyiz." diye karar aldığını ve kendisinin de haklı teşebbüslerinde gereken kolaylığı gösterdiğini bildirmiştir. 1 Ağustos'ta Erzurum Kongresi Genel Kurulu, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a bir telgraf çekerek, kendi ilan ettiği ilkelere rağmen İzmir'in Yunanlılarca işgaline razı olmasını hayretle karşıladıklarını bildirmiştir. 2 Ağustos'ta ise İstanbul'daki parti ve derneklere telgraf çekerek, parti ve dernek temsilcilerinin Ermeni sınırına ilişkin Amerikan kuruluna vaatte bulunduğu yolundaki haberlere değinmiş, kongre kararları belli olmadan, Amerikan kurulu ile Ermeni sınırına ilişkin görüşme yapılmamasını istemiştir. Kazım Karabekir Paşa da 5 Ağustos 1919'da Sadrazama çektiği telgrafta, Erzurum Kongresi'nin kimsenin etkisi ve ilgisi olmadan tamamen halk tarafından toplandığını, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey henüz İstanbul'da iken millet tarafından tasarlandığını, milletin ruhundan kopan bu heyecanın, birkaç kişiye mal edilemeyeceğini, gönderilen bu emirlerin halk üzerinde iyi tesir bırakmayacağını, tutuklanmaları hâlinde durumun daha da kötüleşeceğini bildirmiş, İstanbul'un Anadolu'ya şüpheli gözlerle bakmamasını tavsiye ettikten sonra tek çarenin Millî Meclisi toplantıya çağırarak olduğunu ifade etmiştir. Kazım Karabekir'in bu telgrafı üzerine Dâhiliye Nazırı Adil Bey, hükûmetten Kazım Karabekir'in Erzurum'dan geri çağrılmasını istemiştir. 6 Ağustos günü Rawlinson, kongrenin başarıyla sonuçlanmasına engel olamadığından dolayı, bu sefer Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey ile tekrar görüşmeler yaparak geleceğe ilişkin muhtemel gelişmeler ve millî hareketin hedefleri hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Böylece Erzurum Kongresi, 7 Ağustos'a kadar devam etmiş ve toplam on üç toplantı yapılmıştır. Nizamnamenin esaslarından birçoğu Erzurum Vilayet Kongresi ile Mustafa Kemal Paşa'nın Reisliğinde Heyet-i Faale konuşmalarında tespit edilmiş ve bir tasarı yazılması görevi ise Süleyman Necati'ye

verilmiştir. Kongrede ayrıca Amerikan mandası meselesi de gündeme gelmiş, Mustafa Kemal tarafından şiddetle reddedilmiştir. Bekir Sami Bey, Amasya'dan kongre başkanlığına çektiği telgrafta tam bağımsızlık istendiği takdirde vatanın bölüneceğine, iki üç vilayete ait kalacak olan bağımsızlık yerine toprak bütünlüğümüzü sağlayacak mandaterliğin üstün tutulması gerektiğini ve belirli bir süre için Amerikan mandaterliğinin istenmesinin millet için en yararlı çözüm şekli olacağını söylemiştir. Mustafa Kemal, verdiği cevabında manda konusunu kongre delegelerine açmanın sakıncalı olduğunu ve önerilerin birbirleriyle çeliştiğini bildirmiştir. Sonuçta manda sorunu uzun yazışmalara neden olmuş ve manda taraftarları ülkenin parçalanmasının bu suretle önleneyeğine inandıkları gibi çoğunluğu, bağımsızlık haklarından da fazla bir şey kaybedilmeyeceğini düşünmüşlerdir. Türkiye'nin dışarıda yine temsil olunacağı, iç işlerini dilediği gibi idare edebileceği, fakat Amerika'nın mandater devlet olarak Türkiye'yi sadece koruyacağı ve kalkındıracağı fikrini ileri sürerek bu doğrultuda olayı yönlendirmeye çalışmışlardır. Her ne kadar olayı basite indirgemeye çalışmışlarsa da, Erzurum Kongresi manda fikrini kabul etmemiştir. Ancak ekonomik ve teknik yardıma taraftar olabileceğini ilan etmişti. Sonuçta Kongre, vatanın parçalanmak ve yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu kabul etmiş ve şu kararlara varmıştır: **1-** Millî iradeye dayanmayan hükûmetler bu tehlikeye çare olamazlar. Bu hükûmetler ihtimal ki daha ağır ve hazmedilemeyecek kararlara da boyun eğeceklerdir. **2-** Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin ettiği bu tarihten itibaren hükûmetin de millî iradeye tabi olması lazımdır. Onun için hükûmet Milli Meclisi hemen toplantıya çağırmalıdır. **3-** Doğu Anadolu mukaddesatını kendi kendine muhafaza ve müdafaa etmek zorundadır. Yabancı kuvvetlerin baskısı altında hükûmet eden bir heyetin icabında Doğu Anadolu'yu feda edebileceğini düşünerek bu takdirde takip edilecek yol, kongrece şu şekilde tespit edilmiştir. "... Terk ve ihmal olduğu tahakkuk ettiği hâlde mukaddes hilafet ve Osmanlı saltanatına olan bağlılığımızı muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal Doğu Anadolu'da geçici bir idare teşekkül edecektir." Kongre, Doğu Anadolu için tehlikeli bir çözülmeye ve karışıklığa sebep olacağı düşüncesiyle halkın göçünü de yasak etmişti. Türk halkı böylece yerinde tutulmak istenirken, Hristiyan unsurlara birtakım yeni imtiyazlar verilmesinin de kabul olunamayacağı ifade edilmiştir. Fakat onlara karşı gerekli teminat gösterilmiş can, mal ve ırz dokunulmazlığı kongrenin umumî kanaati olarak belirtilmiştir. Kongrenin tespit ettiği esaslardan biri de harbin galibi büyük devletlerle kurulacak ilişkileri ifade eden kısımdır. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihteki Türk sınırının tanınması isteniyordu. Sonra da bu sınırlar içinde tam istiklal şart koşuluyordu. Maddeler bu şekilde tespit edildikten sonra kurulacak olan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin gerçekleştirmeye çalışacağı esaslarını, amacını, çalışma yollarını ve kuruluş düzenini gösteren tüzük tasarısının görüşülmesine başlanmıştır. Birinci madde, beyannamedeki birinci maddenin aynısı olarak, Samsun ve Trabzon'u da içine alan Doğu Anadolu bölgesinin bölünmez ve anavatandan ayrılmaz bir bütün ve bölge halkının birbirleriyle öz kardeş olduğunu tespit etmiştir. İkinci madde, beyannamedeki üçüncü maddenin karşılığı olarak, her türlü işgal ve müdahaleye karşı birlikte savunma ve karşı koyma yoluna gidileceğini belirtmiştir. Doğu illerinin bütün diğer illerle birlikte bu birlik sağlanamadığı takdirde dahi doğu illeri kendi başlarına ve fakat devletin tümü için silaha sarılacakları açıklanmıştır. Dördüncü madde, beyannamenin dördüncü maddesinde belirtilen hususların nasıl gerçekleşeceğini açıklayarak, hükûmetin buraları bırakması hâlinde derhal Doğu Anadolu'da geçici bir hükûmet kurulacağını, bütün mülkî ve askerî komutanların bu geçici idareye bağlanacaklarını, geçici idarenin kongre tarafından seçilecek bir kurul tarafından götürüleceğini, kongre toplantı hâlinde değilse, bu yetki ve görevin Heyet-i Temsiliye'ye ait olacağını hüküm altına almıştır. Beşinci madde, Doğu bölgesindeki göçleri yasaklıyor ve zaruret hâlinde işin Heyet-i Temsiliyece yönetileceğini belirtiyordu. Altıncı maddede, Doğu bölgesi illerinin birlik ve beraberliğini dünya kamuoyuna anlatmak için başvurulacak çareler anlatılmakta ve her ilde bir gazetenin çıkarılması istenmekteydi. Yedinci maddede ise, ana prensipleri gerçekleştirecek

bir teşkilatın kurulacağı kaydedilmekte ve kurulacak teşkilatın iç tüzük esasları verilmekteydi. Kongrenin bu sonuçlara ulaşmasında Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in büyük etkisi olmuştur. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'dan önce Doğu Anadolu aydınları ve eşrafı ülkenin savunulması için kesin bir karara varmışlarsa da Mustafa Kemal Paşa bulunmasa idi, Kongrede savunmanın bütün memleketi kapsamak üzere düşünülmesi, hükûmetin millî iradeye dayanması şart, millî meclisin toplanması fikri ve kararların mazbut bir şekilde açık ve net olarak kaleme alınması belki de mümkün olamayacaktı. Kongre nizamnamesinin görüşülmesi sırasında yapılacak olan seçimde Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliyeye seçilip seçilmemesi konusunda da birtakım tartışmalar yaşanmış, onun Heyet-i Temsiliyeye girmesinde mahzur olduğu düşünülmüştü. Çünkü oluşturulan millî kongrenin tamamen millettten doğmuş ve millî kaynaklara bağlı olduğu dikkati çekilerek bu hususta güven telkin edebilmek, objektif bakışları tatmin etmek, her türlü fitne ve fesada fırsat vermemek için Mustafa Kemal ve diğer arkadaşlarının bu harekete karıştırılmaması düşünülmüyordu. Mustafa Kemal gibi asi ilan edilmiş bir kişinin Heyet-i Temsiliyeye girmesi sakıncalı görülüyor ve bu durumun yabancıları tatmin etmeyeceği iddia ediliyordu. Bir kısım üyeler ise, bunun tam aksi Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliyeye girmesini ve başkanlık etmesini istiyorlardı. Çünkü ülke çapında büyük bir önemi olan Sivas Kongresi'nde kesin başarının elde edilebilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliyede bulunmasını şart görüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ise yaptığı açıklamasında, mutlaka Heyet-i Temsiliyeye dâhil olmak istediğini belirterek sözlerine devamlı; "Kongre bu güne kadar cereyan eden görüşmeleri ile birçok önemli kararlar almıştır. Gerek bu kararların uygulanması gerek millî hayatımızı ilgilendirecek önemli işleri ve faaliyetleri düzenlemeyi, şunun bunun anlayışına ve tesadüflere terk edemeyiz... Büyük işlerle meşgul olacak bir heyeti elbette ki, ne bir aşiret reisinin, ne bir şeyhin ne de şunun bunun eline terk edemeyiz. Bunun içindir ki, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Kongresi Temsil Heyetine ben girmeliyim ve bu Heyet-i Temsiliyenin seçtiği bir delege olarak da resmen Sivas Kongresi'ne katılabilmeliyim... Ben perde arkasında kalıp, perde arkasında çalışmak gibi bir faaliyetin manasını anlayamam. Ordudan perde arkasında kalmak için çekilmedim. Askerlikten istifa etmemin tek sebebi sine-i millete atılmak ve sine-i millette açıkça çalışmak içindir. İstanbul Hükûmeti, ecnebler, muhalifler, hainler, şunlar ve bunlar elbette ki aleyhimizde propaganda yapacak, bizi başarısızlığa uğratmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaktan çekinmeyeceklerdir. Bizim de görevimiz bunlara karşı mücadele etmek ve kesin neticeye ulaşmaktır. Bunun için benim heyet içinde mi heyet dışında mı kalmam doğru olur? Tarzındaki düşünce ve münakaşalara karşı fikrim dedikoduya değil, realiteye kıymet vermek lazım geldiğinden ibarettir." diyerek kesin tavrını ortaya koyarak olaylara bizzat müdahale etmek suretiyle elde edilmesi yüksek olan başarıyı ihtimale bırakmamıştır. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Hüseyin Rauf Bey, İzzet Bey, Servet Bey, Hoca Raif Efendi, Sadullah Efendi, Bekir Sami Bey, Ahmet Fevzi Efendi, Hacı Mustafa Beylerden oluşan toplam dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur. Heyet-i Temsiliye, vatanın bütünlüğünü ve memleketin bağımsızlığını sağlama konusunda her türlü tedbiri ve siyasi kararı almaya ve bu kararları yürütmeye yetkili olacak, ancak millet ve memleketin geleceği ile ilgili önemli konularda Heyet-i Merkeziyenin de düşüncelerini sorup oylarını alacaktı. Gerekirse kongreyi olağanüstü toplantıya çağıracaktı. Mahallî bir isimle ve mahallî bir faaliyetle meydana çıkacak olan bu kuruluşun gayesi, memleketin ve milletin tümünü kapsayacak kadar umumi ve genişti. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye âdeta kurulacak yeni devletin *geçici hükûmeti* mahiyetini kazanmıştır. Beyannamenin kabulüyle birlikte Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetiyle olan bütün bağlar kesilmiş ve cemiyet Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın nutkuyla kongre çalışmalarını bitirmiş ve Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi'nin duasıyla 7 Ağustos 1919'da kapanmıştır. Kongrenin bitiminden sonra alınan kararlar bir bildiri ile duyurulmuştur. 10 Ağustos 1919 tarihi ile Türk basım evinde tab edilen beyanname, kongrenin sona erdiği gece bütün Türkiye'ye telgrafla ilan edilmiş ve matbu olarak da her tarafa binlerce nüshası

gönderilmiştir. Buna göre Erzurum Kongresi tam bir Millî Mücadele hareketi ve onun başlangıç noktası olmuştur. Erzurum Kongresi'nde, Millî birliği sağlama, milletçe teşkilatlanma ve silahlanma, iç düşmanlara karşı koyma ve gerektiğinde çatışma, ülke savunmasını gerçekleştiremeyen hükûmete karşı başkaldırma, ayaklanma, vatanın ve milletin tümü uğrunda savaşı göze alma vardır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin geleceği hakkında neleri planladığı açıkça ortaya konulmuştur. Sivas Kongresi ile bir kat daha önemi ortaya çıkan ve ülke çapında benimsenen bu beyanname, bundan öteye millî cereyanda temel hizmetini görmüş, millet hâkimiyeti, millî parlamento, millî sınırlar, gayri Müslimlere uygulanacak politika esasları bakımından beyannameye hâkim maksat ve fikirler daha sonraki savaş, zafer ve cumhuriyet devrinin terk edilemeyen en belirgin prensipleri hâlinde yürütülmüştür. Erzurum Kongresi'nin sona ermesinden sonra Mustafa Kemal Paşa yirmi gün kadar daha Erzurum'da kalarak bir taraftan ülkenin dâhili ve haricine bu kongre kararlarına uygun tebligat yaparak yeni vaziyeti yaymaya ve benimsetmeye çalışmış, diğer taraftan da Sivas Kongresi'ne ait çalışmaları hızlandırmıştır. Erzurum Kongresi'nin kabul ettiği nizamname ve beyanname alınan kararlar Sivas Kongresi'nce de aynen kabul edilmiş, sadece bir iki ufak değişiklik yapılarak bütün ülkeye mal edilmiştir. Genel olarak bakıldığında Erzurum Kongresi'nin kararlarında bölgesel bir nitelik yoktur. Cemiyetin adı ve Millî Mücadele hareketinin başlangıcı doğu bölgesine dayandırılmış ancak amaç ve bu amaç uğrunda mücadele kapsamı vatanı ve milleti bütün olarak içine almaktadır. Kongre sonucunda kurulan cemiyetin amacı yalnızca doğu bölgesinin bütünlüğü değil, 30 Ekim 1918 sınırlarıyla vatanın bütünlüğü olmuştur. Beyanname yurdun her tarafına dağıtıldığı gibi çeşitli vasıtalarla yabancı devlet temsilcilerine de tebliğ edilmiştir. Erzurum Kongresi, uyandırdığı yankı ve sonuçları bakımından Müdafaa-i Hukuk Kongreleri'nin Sivas Kongresi hariç en önemlisidir. Bütün memleketi temsil etmediği söylenmesine rağmen kesinlikle mahallî bir kongre olmamıştır. Erzurum Kongresi'nin 2 büyük özelliği vardır. Birincisi Mustafa Kemal Paşa'ya liderlik yolunu açması, ikincisi de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin aynen benimsediği müdafaa-i hukuk prensiplerini ve teşkilat tüzüğünü hazırlamış olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da bulunduğu ilk bir ay içindeki faaliyeti ve çeşitli yerlerle yaptığı yazışmalar Erzurum'a gitmek niyetinde olmadığını ve doğrudan doğruya Sivas'ta toplayacağı kongreye katılmak ve işe oradan başlamak istediğini göstermiştir. Fakat Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti hakkında valiliklerden ve mutasarrıflıklardan aldığı bilgiler, Erzurum'dan başka, bölgenin hiçbir yerinde güvenilir, yerleşmiş, köklü bir teşkilatın bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu açıdan Erzurum ve Erzurum Kongresi Millî Mücadele ateşinin başlatıldığı nokta olmuştur.

Nurcan TOKSOY

KAYNAKÇA

AKBULUT, Dursun Ali, "Erzurum Kongresi'nin Mahalli Boyutu", **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2003.

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, **Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle**, Ankara 998.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S 120, Nisan 2007, Ankara 2007.

ATATÜRK, **Nutuk**, I, Ankara 1986.

Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Haz. Utkan Kocatürk, Ankara 1999.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Ankara 1991.

Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl, Der. Turgut Gürer, İstanbul 2007.

Bütünüyle Erzurum Kongresi, Yay. Haz. M. Fahrettin Kırzioğlu, Ankara 1993.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2002.

ÇAĞLAR, Günay, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresini Açış Nutku", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, II/1, Temmuz 1997.

DAYI, S. Esin, "Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, III/4, Temmuz 2003.

DAYI, S. Esin, "IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul-Samsun-Erzurum Yolculuğu", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**.

DURSUNOĞLU, Cevat, **Millî Mücadelede Erzurum**, Ankara 1946.

Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1969.

GOLOĞLU, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968.

KILIÇ, Selami, "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, II/1, Temmuz 1997.

SELEK, Sebahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1968.

SONYEL, Salahi R., "İngiliz Belgelerinde Erzurum ve Sivas Kongreleri", **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2003.

SONYEL, Salahi R., **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/erzurum-kongresi/?pdf=3676> adresinden erişilmiştir